Видіння художника

(1606 — 1669)

Коло мольберта, з палітрою і пензлем — з'явився, ніби провісник, складаючи на полотні посвітучі відбитки від глибини душевного життя: не тільки свого, але — і всіх. Непозбутні страждання в нужденних низових верствах, все витерпництво окрадених синів тамошніх і неізреченні скорбі матерів; милі ласки і незглибима в зосередженості задума; горювання тихих, подвиги і самопожертви в трудах; візія щастя, якій не суджено було здійснитись; і передусім безконечне милосердя, що від нього народжується духовна краса людей: милосердя в мужніх і кротких душах серед мороку жорстокости, — все склало чуттєвий зміст картин пристрасного і чудного майстра з приморської країни.

Проникав зором у закутини почуттєвого світу, де супроти чорнот і ран досвітлюються вже цілющі промені: мов від другого, незвісного нам сонця. Зібрані, стали в нове джерело: провиднювати тайники людського єства, призначені, як вмістилища благодаті, але часто бувають кішлами демонікальної сили.

Рембрандт ван Рейн відтаємничив для мистецтва психічні "обшири", що їх значність для духовного життя можна рівняти до цінности здобутків з найбільших відкрить, здійснених для природознавства в XVII столітті. На картинах живуть образи — відтворення духу вселюдського, коли прокидається до об'єднаного життя на континенті, оточеному морями. Художник звільняється від декотрих звичайних "ГОЛЛАНДСЬКИХ" рис, властивих його майстровитим землякам — попередникам і сучасникам. Сфера його мистецьких зусиль стоїть над тими ділянками, де працювали вони, і вони її не сприйняли. Сусіди, європейці, побачили куди пізніше: тоді почався урочистий тріюмф художника-апостола, зневаженого і забутого сучасниками, залишеного на злидарську смерть у темному притулку.

Його вітчизна тоді піднялась хазяйновита і могутня, переможно порішивши війну проти еспанської корони та унезалежнившись, як сполучені штати ГОЛЛАНДІЇ. Кораблі її розкреслювали моря. Громадяни твердою ногою стали біля важких конторок, і пальці, звичні до мечництва, поклали на книгу господарчих записів. Лад, охайність, розчислення запанували в побуті. Спокій та добробут сповнили міста. Голляндія вбилася в великі колодочки слави, потуги і грошовитости.

Це — зверхня, блискуча і відрадна сторона життя; інша ж була скорбна; бо одночасно з багатством розвелася нужда, і рідко де тоді тинялося так багато старців по роздоріжжях та провулках, і рідко де людське тіло, знеможене від бідування, прикривалося в таке жалюгідне лахміття, як у країні дюн і пасовиськ, добровпорядженних міст і кипучих пристаней морських. Печалям не було міри і числа. На дні каліцтва і недуги, на кордоні життя і погибелі, сяйва і мороку, де німе горе породжує галюцинації щастя, фосфоричну візію про нього, — там душа терпить іспит і виявляє незнищенну суть свою, благословенну суть. Пройшовши чорні спокуси і перегорювавши втрати, знедолена душа і зневажена вкрай, раптом поглядає — незмертвима, в мовчазності пророчиста, добра в суворій скромності — як стають старі люди, що прожили страшний вік. З'явила в собі красу внутрішнього сіяння, хоч — побрижена з лиця, і зодягнена в рам'я, що на наших очах перетворюються в фантастичні східні одежини, обсипані самоцвітністю, золототканні, і від того — важкі та мерехтливі. Апостолічне видіння кінечного і вирішального торжества світла в душі людства — над тьмою в ній: стає суттю творчости.

Образи зовсім іншого покоління дивляться з картин: образи людей, ніби відроджених після всіх пережитих страждань, після кривавого туману, що закутував землю, і найтяжчої темряви на ній. Сама смерть перейшла через трагічну арену, а зло землі, прибивши цвіт її, видихалось, — тоді відкривається просвіт крізь найчорнішу завісу; дивляться ті, що засвідчують перемогу дня над ніччю.

Виходять люди в переддосвітній город: упоряджати справи. їх повиднений поступ до нового світанку, початок ходи — тривожної, якоїсь аж безладної, чудної, незрозумілої нам, непричасним до всіх самотніх передбачень генія-ясновидця, можна розглядати на картині "Нічна варта", най дивнішому з його шедеврів. Непояснимий стан: середній між бойовою тривогою і початком військового празника; рух, характерний для дня, в якійсь чорно-рудій рамі ночі, — з наготовленою зброєю. Широка урочистість жестів, підхожа для двірцевої залі; склопотаність на вояцьких обличчях, звичайна перед баталією; і при тому парадна, навіть святчана краса, розкіш і яскравість одеж: смішна деталь з вуличного побуту, на зразок жанрових малюнків із собачками; і невелика жіноча постать, дивно вбрана, мов би вийшла з легенди про царство малих духів гірських. Спереду, на середині, дві начальницькі постаті зближаються так, ніби за ними — цілий реґімент у марші, а насправді — декілька груп у найрізноманітніших позах: ті, хто зразу за плечима начальників, можуть почати стрілянину; інші, далі вгорі, про щось міркують, до чогось придивляються і щось відзначають; ті, що по один бік, під перехрещеними списами, і по другий, під прапором, теж мають найнесподіваніші вирази на обличчях і різні наміри. Всі, через "реалістичну фантастику" зображення, творять подіб'я живої драматичної сцени, в глибокому тоні повнозмисної мужности, на стогнах невідомого міста, при загадкових обставинах. Світло, ллючися з невідомого джерела, примушує світитися і мерехтіти барви: темноруді, червоно-руді, палеві, золотисто-жовті, сріблисті, сірувато-зелені, і вирізняє з темряви всю сцену, повну енерґії, в різноманітності, і такого настрою надзвичайного, ніби люди вийшли зустрічати приїжджих із далекої зірки, що поблискує в висотах ночі.

Картина ввібрала загальножиттьовий, загальнолюдський зміст. Помисли і душевні стани в проникненному виображенні, патетика і епічна рівновага для протилежностей, якийсь кінечний висновок про людську діяльність, втілений через композицію, що її гармонію в безладді годі пояснити з погляду односторонніх задумів; багатство внутрішнього життя осіб, при магічному освітленні: з ними відкривається картина як подіб'я до завершення вселюдської драми.

На колоні, в глибині композиції, висить дзеркало. Важко сказати, для чого. Можливо: як символ вказує на змисл —від взірцево доконуваного життьового обов'язку. Твір наднаціонального значення створено з прикметністю "місцевого" побуту. Замовивши картину в звичайному на той час жанрі групового портрету, поважні особи з об'єднання амстердамських стрільців і капітан Баннінґ Кок дожидали: художник розмістить їх особи на картині — в традиційній схемі відповідно до ранґу і чину. Можна уявити, як були розчаровані, побачивши себе в чудернацькому зборі; як обурювались. А образи їхні ввійшли в вічну сцену, одну з найславетніших, що створила в малярстві людина: при зображенні торжества в громадському самоврядуванні.

"Нічна варта" зберігає живий інтерес і для нашого століття: образами людей із вільнолюбного суспільства, що по всіх тяжких іспитах війни запроваджує лад без ворожих володарів, зготувавшись охороняти його. Гадають, що трьома картинами: "Лекція анатомії" (1632), "Нічна варта" (1642), "Синдики" (1661) визначилися три основні періоди в творчості Рембрандта. До кожного з трьох шедеврів можна зближати інші картини і гравюри, що віддають різні стани та переживання: невимовний жаль ("Учні в Еммаусі"), страждання ("Страсті Господні"), смертельний смуток ("Три хрести", Гравюра), неземну ніжність ("Свята сім'я"), милосердя ("Добрий самаритянин"), трагізм чуття ("Відречення св. Петра"). Від провісника, як і від чарівника, люди ждуть чуда. Рембрандт творив його. Ніби сполохом таємного змісту в дивовижній події, воно потверджує нашу віру — в світлі духовні могутності. Відкривши сферу чудесного в нас самих, як провісник перед народом, він, майстер, змалював її, ніби добрий "білий" знахар.